

Mirzə Fətəli Axundzadə irsinin müəllif nəşrləri

Elmira Qasımova

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: gasimova_amea@mail.ru

Annotasiya. Hər bir yazıçının əsərlərinin nəşri tarixi üzərində onun “sağlığında” və “ölümündən sonrakı dövr” kimi ilkin bölgü aparmaq olar. Yazıçının sağlığında mətbuatda, yaxud kitab halında etdiyi nəşrlər “müəllif nəşrləri” adlanır. Özünün iştirakı ilə olan bu nəşrlər sonralar mətnşünaslar üçün etibarlı mətn hesab edilir.

M.F.Axundzadə də əsərlərinin bir hissəsini əvvəlcə mətbuatda, sonra isə topla kimi rus və Azərbaycan dillərində nəşr etdirmişdir. Təqdim olunan məqalədə M.F.Axundzadənin müəllif nəşrlərindən danışılır.

Açar sözlər: M.F.Axundzadə, əsərləri, müəllif nəşrləri

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 17.07.2022; qəbul edilib – 26.07.2022

Author's publications of Mirza Fatali Akhundzade's heritage

Elmira Gasimova

Doctor of Philosophy in Philology

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: gasimova_amea@mail.ru

Abstract. Above the history of publication of the works of each writer can be made an initial division as “lifetime” and “posthumous period”. Publications published in the press or in the form of a book during the life of the writer are called “author's publications”. Later, these editions came to be considered a more reliable text for textologists.

M.F.Akhundzadeh also published some of his works, first in the Russian-language press, and then in the form of a collection in Russian and Azerbaijani. The presented article is devoted to the author's publications of M.F.Akhundzade.

Keywords: M.F.Akhundzade, works, author's publications

Article history: received – 17.07.2022; accepted – 26.07.2022

Giriş / Introduction

M.F.Axundzadə irsinin nəşri tarixi üzərində yazıçının “sağlığında” və “ölümündən sonrakı dövr” kimi ilkin bölgünün aparılması, problemin həllində tekstoloji-nəzəri yanaşma tələbinə uyğundur. M.F.Axundzadə sağlığında oxucu ilə üç yolla ünsiyyət yarada bilmişdir: əsərlərini kitabça, yaxud küll halında nəşr etdirmək;

əsərlərini dövrü mətbuatda dərc etdirmək; əsərlərini səhnədə tamaşaya qoymaq. Yazıçının əsərlərindən bəziləri hələ “Təmsilat” və ya kitabça kimi nəşr olunmazdan əvvəl mətbuatda – müxtəlif qəzet və jurnallarda dərc olunmuş, səhnədə tamaşaya qoyulmuşdur.

Əsas hissə / Main Part

Mirzə Fətəli Axundzadə (1812-1878) milli-mənəvi mədəniyyətimizin tarixində misilsiz xidməti olan nadirlərdəndir. “Dünya ədəbiyyatında bir çox yazıçılar var ki, onlar tarix səhnəsinə gəlmələri ilə nəinki yeni ədəbiyyat yaratmışlar, eyni zamanda yeni bir tarix və öz xalqlarının mənəvi aləmində böyük bir epoxa yaratmışlar... Dahi dramaturq və filosof M.F.Axundov yuxarıda dediyim epoxa yaradan, tarix yaradan yazıçılar sırasına daxildir” [1, s.10].

M.F.Axundzadə bədii yaradıcılığa fars dilində yazdığı “Zəmanədən şikayət” adlı şeirlə başlamış və fəaliyyətinin müxtəlif dövrlərində nəzmə müraciət etmişdir. Azərbaycan və fars dilində yazılmış bu şeirlər içərisində Zakirə, Cəfər-qulu xana, Molla Əliyə mənzum məktublar, müasirlərinə yazdığı mədhiyyə, tərifnamə, xitab, həcv, hekayət, qəsidə, tənqis və müxəmməslər var. Dövrü, mühiti, müasirləri, ümumən, həyat və fəaliyyətinin öyrənilməsi baxımından diqqətçəkən bu şeirlər Axundzadənin çoxşaxəli zəngin irsinin müstəvisində ona zamanın “qüdrətli şairi” kimi şöhrət qazandıra biləcək səviyədə yox, sadəcə, ovqatın böyük yaradıcılığa rəng çaları qatan təzahürü kimi dəyərlidir.

M.F.Axundzadə yeni ədəbiyyatın əsaslarını komediya janrı üzərində qurmuşdur. Bununla o, təkcə Azərbaycan ədəbiyyatına deyil, ümumşərq xalqları dramaturgiyasına yeni bir mündəricə, yeni ideya, yeni forma gətirmiş, milli dramaturgiyamızın banisi, yaradıcısı kimi əbədiyaşarlıq şöhrəti qazanmışdır. “Aldanmış kəvakib” povesti ilə o, Azərbaycan bədii nəsrini, “Kəmalüddövlə məktubları” əsəri ilə isə Azərbaycan ədəbiyyatında mistifikasiyanın ən yaxşı nümunəsini yaratmışdır. “Çünki mənim xalqım hələ fikir azadlığına malik deyildir. Mənim həmməzhəblərim elə bir kitabın mənim tərəfimdən yazıldığını bilsələr, mütləq mənə qarşı şiddətli ədavət bəsləyəcəkdirlər” [2, s.232-233] məntiqinə müvafiq yazıçının müəllif olaraq adını gizli saxlamasının, sağ ikən nəşrinə nail ola bilməməsinin əsas səbəbi əsərin “elə bir kitab” olmasıdır.

M.F.Axundzadənin yaradıcılığı bədii əsərləri ilə bərabər, həm də fəlsəfi, tarixi, ədəbi-tənqidi, nəzəri məqalələri və epistolyar irsi ilə bütövlə-

nir. Bədii təfəkkürdə ədəbi-estetik prinsipləri yeniləri ilə əvəz edən Axundzadə əsərin məzmunu, forma, ifadə gözəlliyinə, sözün qüdrətinə üstünlük verir, onun ana dilində, sadə, anlaşılıq olmasını vacib bilir və bu qənaətləri onun nəzəri-tənqidi məqalələrində, eləcə də yeni əlifba layihələrinin qəbul edilməsi, “Kəmalüddövlə məktubları”nın nəşri ilə bağlı müasirlərinə, müvafiq qürumlara və səlahiyyətli şəxslərə yazdığı məktublarında özünə yer alır.

M.F.Axundzadə əlifba layihəsini həyata keçirmək və “Kəmalüddövlə məktubları” əsərinin nəşrinə nail olmaq üçün ömrünün böyük bir hissəsini sərf etmiş, bu iki arzusuna qovuşmaq üçün yorulmadan, inadkarcasına çalışmışdır. Təəssüf ki, heç birinin uğurlu nəticəsinə müvəffəq ola bilməmişdir. Fikirlərini xalqa çatdırmaq üçün “əlindən gələn hər bir işi görən, amma gücü “davət və qələmdən” başqa heç nəyə çatmayan Axundzadənin “məyusluq və naümidliyə hədəf olan kədərli könlünü” sevindirə biləcək bir kimsəyə ehtiyacı olduğu vaxtda “... arzu piyaləsinə zəhər damızdırılmış”dır. “Bu toxum bizim xələflərimizin zəmanəsində göyərəcəkdir”, – [2, s.9] gümanı götürdüyü yükün ağırlığına bir insan çiyinləri dözməyən, həlli bir insan ömrünə sığmayan böyük M.F.Axundzadə ümidlərinin kül altında xəfif közərən görüntüsü, sabahına öz-özünü ovunduran inamı, xələflərdən umacağı idi.

M.F.Axundzadə də müasirləri M.Ş.Vəzəh, Q.Zakir və digərləri kimi, sağlığında əsərlərinin tam nəşrinə müvəffəq ola bilməmişdir. Hər dövrdə olduğu kimi, bunun “xalqın hələ fikir azadlığına malik olmadığından” savayı, daha bir çox ictimai, siyasi-ideoloji və maddiyyatla bağlı ciddi səbəbləri olmuşdur. C.Məmmədquluzadə xatirələrində yazırdı: “Yazmaq istəyirdim! Çox istəyirdim yazmaq! Amma bilmirdim niyə yazım, kimdən ötrü yazım. Kimdən ötrü yazım...?! Çünki ümidvar deyildim ki, yazdıqlarımı çap etdirməyə və intişara qoymağa hökumət mənə izn verəcək və görürdüm ki, necə ki, qəzet icazəsini almaq mümkün deyil, habelə də əlyazmanı kitab surətində də birdəfəlik çap etməyə sensor idarəsi mane olur”. C.Məmmədquluzadə bunu “bizim o vaxtın mətbuatının bir

düşməni hakimiyyət qanun və qəraradları ola-ola, o biri düşmənləri də Kışmişov kimi sansorlar idi. Bir vaxt Tiflis Sansor Komitəsinin həmin iki nəfər sansorları ki, – ikisi də erməni idilər...” [3, s.64-65] şəklində əsaslandırır.

Mətbəə yaratmaq “çap işini xalqın zəruri işlərindən biri” hesab edən M.F.Axundzadənin daimi arzularından olmuş və müəllimi Mirzə Şəfi Vazehlə birlikdə bu münasibətlə təşəbbüs də göstərmişdir. Mətbəənin təşkili üçün “dövlət tərəfindən izn almaq bir böyük bəla” (H.Zərdabi) olduğu dövrdə kitab çapı tarixində mətbəə açmağın ilk təşəbbüskarı olan Axundzadə ömrünün sonuna kimi bu istəkdə olmuş, bəzi arzuları kimi, buna da nail ola bilməmişdir. Təbii ki, təşəbbüsün reallaşması “dövlətin izni” ilə bərabər, həm də böyük maddiyyatla bağlı idi.

M.F.Axundzadənin irihəcmli dram əsərlərinin yazılma tarixinə nəzər saldıqda, onun “XIX əsrin ikinci yarısında kitab mədəniyyəti” [5, s.XXVII] dövrü ilə uzlaşdığı məlum olur. Hər bir yazıçının əsərlərinin yaranma, tədqiq və nəşri tarixinin dövrü mərhələlərinin fərqli olması təbii idi. Hər bir mərhələnin sədləri zamanın mövcud ideologiyası qanunları ilə tənzimlənir. Çünki tarixin bütün dövrlərində hakim Zaman vardır. Hər zamanın hakim qanunları, tələbləri və tələblərin tabeçilik, cavabdehlik şərtləri var. “Öz əsrinin böyük siyasət ərlərindən olan” (Səməd Vurğun) M.F.Axundzadəyə fəlsəfi tənqidi tənqidin təzahürü kimi qələmə aldığı “Kəmalüddövlə məktubları” əsərini Zaman yazdırı bilərdi. Ona bu əsəri nəşr etdirmək üçün özünü dövrün qovğasından qorumağı, ictimai fikir tariximizdə daim yaşayacaq möhtəşəm adını gizli saxlamağı da Zaman məcbur edə bilərdi. 1865-ci ildə qələmə aldığı “Kəmalüddövlə məktubları”nın nəşri üçün ömrünün sonuna kimi çalışmalarını səmərəsiz edən də Zaman, əsərin nəşrini 60 ildən sonra (1924) gerçəkləşdirən də Zaman: ictimai-siyasi mühit idi.

Hər bir sənətkarın sağlığında çapına müvəffəq olduğu əsərlər “müəllif nəşrləri” hesab olunur. Müəllif tərəfindən çapa hazırlanmış nəşri mümkün olmayan mətnlər də bu qəbildəndir. Bu mətnlər müəllifin öz istəyi və iştirakı ilə nəşrə hazırlanmışından, müəllif iradəsinə doğma olur və daha etibarlı mətn hesab edilir.

M.F.Axundzadənin şeirlərinin bir neçəsi müəllifin sağlığında dövrü mətbuatda dərc olunmuşdur. “A.S.Puşkinin ölümünə Şərq poeması” (1837) M.F.Axundzadənin mətbuatda dərc olunan ilk poetik əsəridir. Poema müəllifin özü tərəfindən rus dilinə nəsrə sətiri tərcümə olunmuş və rus şairi İ.S.Klementyevə təqdim edilmişdir. Əsər “Puşkinin qəbri üstünə bəxş edilmiş gözəl gül çələngi” kimi dəyərləndirilib, “Московский наблюдатель” jurnalının 1837-ci il XI sayında dərc olunmuşdur. Həmin ilin may ayında Qafqazda sürgündə olan dekabrist yazıçı A.A.Bestujev-Marlinski sətiri tərcümənin bir variantı ilə tanış olmuş, 1874-cü ildə Axundzadənin digər dostu, görkəmli şərqşünas alim Adolf Berje əsəri “Русская старина” jurnalına göndərmiş və poema 1874-cü ilin IX sayında dərc olunmuşdur. “Fars dilində bu əsəri müəllif özü “Qəsideyi-təziyyət” (“Mətam qəsidəsi”) adlandırmışdır. Lakin çar zamanı mütərcim, yaxud nəşirlər onun adını dəyişmiş, əvvəlcə “Puşkinin ölümünə”, sonra isə “Puşkinin ölümünə Şərq poeması” adlandırmışlar” [7, s.28].

M.F.Axundzadənin sağlığında mətbuatda dərc olunan digər bir şeiri 1853-1854-cü illərdə Rus-Türk müharibəsi münasibətilə Qasım bəy Zakirə yazdığı “Ey Qasım bəy, əcəb dövrə çatdıq” misrası ilə başlanan mənzum məktubudur. Şeir rus dilinə tərcüməsi ilə birlikdə “Kavkaz” qəzetinin 1854-cü il 29-cu sayında dərc olunmuşdur.

M.F.Axundzadənin sağlığında işıq üzünə görə şeirlərindən biri də onun Cəfər qulu xana yazdığı “Hacı Qulu səndən, ey taci-sərim” mənzum məktubudur. Şeir ilk dəfə M.F.Axundzadənin həmkarı və yaxın dostu Adolf Berjenin 1868-ci ildə Almaniya da nəşr etdirdiyi “Azərbaycan şairlərinin şeirləri məcmuəsi”nə daxil edilmişdir. Sadalananlar sırasında Axundzadənin sağlığında mətbuatda dərc olunan daha iki məqaləsinin adını çəkmək olar. Bunlar “Vəkili-naməlumimillət” imzası ilə “Məktəb və tədris məsələləri” “Əkinçi”də (1877, № 2, 5) və “1618-ci ildə Bağdad ətrafında Türkiyə ordusunun vəziyyəti” adlı “Kavkaz” (1853, № 53, 54) qəzetində dərc olunan məqalələrdir. Ümumiyyətlə, “Kavkaz” qəzeti M.F.Axundzadə irsinin nəşri tarixində mühüm bir mərhələni təşkil edən ilkin mənbədir. Onun “Hekayəti-Molla İbrahimxəlil kimya-

gər” (“Kavkaz” qəz., 1851, № 44, 45); “Hekayəti-müsyö Jordan həkimi-nəbatat və Dərviş Məstəli şah cadukini-məşhur” (“Kavkaz” qəz., 1851, № 23, 24. Əsər xülasə şəklində Peterburqda nəşr olunan “Литературная летопись” jurnalında da dərc olunmuşdur); “Hekayəti-xırs quldurbasan” (“Kavkaz” qəz., 1851, № 83, 84, 86, 90, 91); “Sərgüzəşti-vəzir-xani-Sərab” (“Kavkaz” qəz., 1853, № 7, 9); “Sərgüzəştimərdi-xəsis” (“Kavkaz” qəz., 1853, № 28, 29, 30, 31, 32); “Mürəfiə vəkillərinin hekayəti” (“Kavkaz” qəz., 1856, № 93, 94, 95, 96); “Aldanmış kəvakib” (“Kavkaz” qəz., 1864, № 25, 27, 30, 31) povesti ilk dəfə “Kavkaz” qəzetinin səhifələrində hissə-hissə dərc olunmuşdur.

M.F.Axundzadənin sağlığında əsərləri iki dəfə küll halında nəşr edilmişdir: 1853-cü ildə rus dilində (Печатано по приказанию Его светлости, князи Наместника Кавказского) Tiflis Qafqaz canişinliyinin mətbəəsində “Комедии Мирзы Фетъ-Али Ахундова” adı altında nəşr olunmuşdur. Nəşrə yazıçının beş komediyası daxil edilmişdir. 1859-cu il aprelin 1-də İ.Kaytmazov Qafqaz Mətbuat Komitəsi adından Axundzadənin “Təmsilatı”nın nəşrinə icazə vermiş və kitab Tiflisdə Qafqaz canişinliyi mətbəəsində (Canişini-Qafqazın basmaxanasında) “Təmsilati-Kapitan Mirzə Fətəli Axundzadə” adı altında ikinci dəfə Azərbaycan dilində nəşr edilmişdir. Kitaba M.F.Axundzadənin altı komediyası, “Hekayəti-Yusif şah” (“Aldanmış kəvakib”) povesti və müqəddimə şəklində “Fehristi-kitab” adlı nəzəri-tənqidi məqaləsi daxil olunmuşdur. Bu, “Bədii əsər müəllifi ilə nəzəriyyəçi, tənqidçi müəllifin bir nəfərin şəxsinə çıxış etməsinin ilk nümunəsi idi” [7, s.54]. Tədqiqatlarda M.F.Axundzadənin fədakar, səmərəli fəaliyyəti, onun Azərbaycan ədəbiyyatı və incəsənəti tarixində tamamilə yeni bir dövr açan klassik dramaturji əsərlərinin çap olunması 1950-80-ci illərin mətbuatında və ümumiyyətlə, mədəni həyatında ən əlamətdar hadisə (Ə.Mirəhmədov) kimi qiymətləndirilir. M.F.Axundzadənin sağlığında mətbuatda və kitab halında nəşr olunan əsərlərinin mətni yazıçının zəngin irsinin sonrakı tədqiqi və nəşri prosesində mətnşünasların müəllif nəşri kimi müqayisəyə yararlı əsas və etibarlı mənbələrdəndir. Məsələn, sonrakı nəşrlərdə “Xırs quldurbasan” ko-

mediyasının “Kavkaz” qəzetində dərc olunmuş variantı onun 1853-cü il rusca nəşrinin mətni və “Təmsilat”a daxil olunmuş mətni ilə müqayisə edilmiş, onların arasında ciddi fərqlərin olduğu aşkar edilmişdir. Məlum olmuşdur ki, “Kavkaz”da çap olunan nüsxə əsərin ilk, birinci variantıdır. Yazıçının şəxsi arxivində bu variantın nə rus, nə də Azərbaycan dillərində əlyazma nüsxəsi olmadığından, kitab nəşrlərinə əsərin ikinci variantı daxil olunmuşdur. Həmin variantın 1853-cü il rusca nəşrinin əvvəlində isə komediyanın səhnə üçün o illərdə Tiflis rus teatrının direktoru V.A.Sallaqubov tərəfindən işlənildiyi qeyd olunmuşdur. Nüsxələr arasında aparılan müqayisələrdən müəyyən edilən bu fərq sonrakı nəşrlərin “İzahlar” bölməsində diqqətə çatdırılmışdır [9, s.254].

Hər bir əsərə veriləcək ad (ideonim) yaradıcılıq prosesində yazıçının üzləşdiyi ciddi problemlərdən biridir. Adın bədii üslubun bir vasitəsi kimi imkan və vəzifəsi var. Tədqiqatçı A.Əliyevanın fikrincə: “Ad tək cə fərqləndirici funksiya daşıyıcısı olması ilə məhdudlaşmır. Ad həm də əsərin məntiqi və psixoloji amillər əsasında yaranan bir komponenti, başlanğıc hissədir... Ad – oxucu düşüncəsini əsərin mahiyyətinin dərkinə səfərbər edən ilk proqnoz, bədii vasitə, yazıçı ilə oxucu düşüncəsi arasında bir rabitədir”. Müəllif “Azərbaycan onomastikası” izahlı terminoloji lüğətinə (M.Adilov, A.Paşayev. Bakı, 2005, s.222, 390) istinadən yazır: “Bu xüsusiyyətinə görə onomastikada “ideonim” termini “praqmatonim” termininə qarşı qoyulur” [8, s.169]. Yaradıcılıq prosesinin müxtəlif məqamlarında əsərin adının məqsədyönlü dəyişdirilməsi mümkündür və bəzi hallarda tələb olunandır. Bu, əsər yaranmadan əvvəl də, yazıldığı dövrdə də, tamamlanandan sonra da, hətta təkrar nəşr prosesində də ola bilər. M.F.Axundzadənin bəzi şeirlərinin adlarının tərtibçi və tərcüməçilər tərəfindən şərti qəbul edildiyi də məlumdur.

Poetik adlar silsiləsində əsərin adının müəllif üçün yararlı olan bir çox funksional imkanları var. Bədii əsərdə hadisələrin cərəyan etdiyi məkan adları – toponimlər də bu qəbildəndir. Bədii toponimlər müəllif üçün sığortalanmaq vasitəsi kimi də yararlıdır. Yazıçının “Sərgüzəşti-vəzir-xani-Sərab” əsərinin adında “Sərab”ın

sonradan “Lənkəran”la əvəz olunması müəllifin məntiqi qənaətidir. Onun fars oxucusuna təqdimi məqamında əvəzlənməsi də anlaşılındır. Ehtimala sığmayan adın “mətbəədə” müəllifdən “xəbərsiz” dəyişdirilməsi kimi təqdimidir.

Azərbaycan mədəniyyətində tarixi bir hadisə olan teatrın yaranması məhz milli dramaturgiyanın banisi M.F.Axundzadənin adı ilə bağlı olmuşdur. Hələ 1852-ci ildən – “Təmsilat” nəşr edilməzdən əvvəl əsərləri səhnələşdirilmiş, Tiflis, Bakı, Şuşa, Şamaxıda tamaşaya qoyulmuşdur. Şərq dillərinə yaxşı bələd olan ukraynalı yazıçı, alim Nikolay Qulak yazırdı ki: “Müsəlman aləmində orijinal teatr yaratmaq bizim Qafqazlı müsəlmanlara qismət olmuşdur. Bu işin banisi M.F.Axundov olmuşdur” (“Novoye obozreniye” 29 may, 1890) [6, s.26]. Bu isə o deməkdir ki, yazıçının əsərlərinin çap edilməzdən əvvəl səhnə üçün işlənmiş variantları da olmuşdur.

Bu zəngin və çoxşaxəli irs cəzbi və dəyəri ilə daim öz ətrafına yeni-yeni ədəbiyyatşünas nəslə cəlb etməyə müvəffəq olmuş, zərrə-zərrə toplanılıb davamlı şəkildə tədqiq edilmiş; elmi tapıntılar şəklində əvvəl mətbuatda, sonra tək-tək kitabça, nəhayət, külliyyat şəklində təkmilləşdirilib bugünkü nəsəyə çatdırılmışdır.

Hər bir yazıçının yaradıcılığının tədqiqi və nəşri bir-birindən asılı olan, biri digərini bütövləyən davamlı mürəkkəb elmi, filoloji-tekstoloji prosesdir. Bu proseslərin əsasında mətn – müəllifliyi şübhə doğurmayan, səriştəli mətnşünasın elmi, təcrübə imkanları əsasında əldə edilən etibarlı mətn durur. Əsər yazıçının dünyagörüşünün, bədii təfəkkürünün, sənətkarlıq qüdrətinin bir nümunəsi, ümumi yaradıcılığının göstəricisidir. Yazıçının bədii irsinin mətninin oxucuya müəllif iradəsinə maksimum dərəcədə uyğun təqdim edilməsi isə mətnşünasın savad, bilik, peşəkarlığının və elmi vicdanının işidir. Çox halda etibarlı mətn, müəllifin özü tərəfindən hələ sağlığında hazırlanıb nəşrinə müvəffəq olduğu və olmadığı əsərlərinin mətni hesab olunur. Öndə qeyd olunduğu kimi, müəllif nəşrləri bilavasitə yazıçının özünün təşəbbüsü, seçimi ilə nəşr edildiyi üçün onların mətnində müəllifin istəyi və iradəsinə doğma olan orijinalın bütün xüsusiyyətləri olduğu kimi saxlanılmış

olur. Amma bu, heç də müəllif mətninin yazıçının əsərlərinin ölümündən sonrakı nəşrinə kanonik mətn kimi daxil edilməsinə əsas vermir və bu nəşrin uğurlu təminatı deyil. Nəzərə alınması vacib olan bir amil də var: Zamanın müəllifə diqtə etdiyi “kөнüllü”, “kөнүlsüz”, “əlavə və ixtisarlara”, “məcburi düzəlişlərin” olması da istisna deyil.

Deməli, əlyazma variantları və müəllif düzəlişlərindən tutmuş sonrakı mərhələlərdə tərtibçi, redaktor, senzura, nəşriyyat, redaksiya heyəti tərəfindən müxtəlif səbəblərdən – naşılıq, yaxud məqsədyönlü, ideoloji, hətta qərəzli “təshih”, “əlavə”, “ixtisar” və müxtəlif “əlgəzdirmələr”in olması mümkündür, bəzi halda vacibdir.

Deməli, mətnşünasın vəzifəsi hər bir əsərin avtoqraf, müəllif nəşri, hətta özündən sonrakı mövcud variantları bir yerə toplamaq, onların arasında tarixilik, orijinallıq, mükəmməllik və s. baxımından düzgün seçim etmək, müəyyən edilmiş nüsxələrin mətnlərinin müqayisəsi əsasında əldə edilən müxtəlif “dəyişikliklər”in hər birinin “niyə?” sualına cavab olan sətiraltı mənə və səbəblərini nəzərə almaq, müəllif iradəsinə bütün parametrlərlə maksimum dərəcədə doğma olan elmi mətni hazırlamaq, oxucuya və elmi ictimaiyyətə təmiz – kanonik mətn təqdim etməkdir. Bu mətn əsərin ilk avtoqrafı, müəllif nəşri, yaxud son nəşr variantı əsasında da yaranabilir.

“Tədqiqatçı hər bir əsərin üslubunu, məktəbini və ədəbi dil normalarına münasibətini öyrənməli, onu olduğu kimi transfonoliterasiya etməli, həm də bunu elə vahid prinsip üzrə etməlidir ki, həmkarı transfonoliterasiya mətninə əsasən əlyazmanın orijinalını virtual bərpa edə bilsin, orijinalı “görə bilsin”. Bunun üçün isə abidənin dil və üslub xüsusiyyətlərinin dəyişdirilməsinə heç bir ehtiyac yoxdur. Hər bir əsərin müasir oxucunun başa düşməsi üçün asanlaşdırılmış mətni yalnız orijinal transfonoliterasiyanın işıq üzü görməsindən sonra nəşr edilə bilər [4, s.15]. Yalnız bu prinsip əsasında yaranan mətn “mötəbər mətn” kimi qəbul edilir və bu “mötəbər mətn”in əsasında “mötəbər elm” yaranır.

Nəticə / Conclusion

M.F.Axundzadənin yaradıcılığının tədqiqi və nəşri həmişə elmi ictimaiyyətin diqqət mərkəzində olmuş və bu zəngin milli-mədəni irsimiz bugünkü nəslə layiqincə çatdırılmışdır.

Axundzadənin hər bir əsərinin nəşri məsələlərinin öyrənilməsi ayrı-ayrılıqda xüsusi tədqiqat mövzudur.

Ədəbiyyat / References

1. Adilov M.M. Türk mətnlərinin transfoneliterasiya problemləri. Bakı: Nurlan, 2003.
2. Axundov M.F.–170. Biblioqrafiya. M.F.Axundov adına Azərbaycan Respublikası Dövlət Kitabxanası. Bakı, 1982.
3. Axundov Mirzə Fətəli. Əsərləri. 3 cildə, III c. Bakı: Elm, 1988.
4. Azərbaycan teatrının salnaməsi (1850-1920). 2 cildə, I c. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1975 (toplayanı, tərtib edəni və izahların müəllifi: Q.Məmmədli).
5. Cəlil Məmmədquluzadə. Əsərləri. 4 cildə, IV c. Bakı: Öndər, 2005.
6. Əliyeva A. “Molla Nəsrəddin” jurnalındakı bibliotim və hemeronimlər // Filologiya və sənətsünaslıq, № 2. Bakı: Elm, 2021.
7. Mirəhmədov Ə. Müqəddimə // Azərbaycan kitabı. Biblioqrafiya. 3 cildə, I c. (1780-1920). Bakı, 1963.
8. Mirzə Fətəli Axundzadə. Əsərləri. 3 cildə, I c. Bakı: Şərq-Qərb, 2005.
9. Nəbiyev B., Əsgərli Z. Ədəbi-bədii şəxsiyyət // Mirzə Fətəli Axundzadə–200 (tərtibçilər: Ə.Əfəndiyev, Z.Əliyeva) (Biblioqrafik göstərici). Bakı: Elm, 2012.

Авторские издания наследия Мирзы Фатали Ахундаде

Эльмира Гасимова

Доктор философии по филологии

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: gasimova_amea@mail.ru

Резюме. Над историей публикации произведений каждого писателя можно провести первоначальное разделение как “прижизненный” и “посмертный” периоды. Публикации, опубликованные в прессе или в виде книги при жизни писателя, называются “авторскими изданиями”. Позже эти издания стали считаться более надежным текстом для текстологов.

М.Ф.Ахундаде также опубликовал некоторые из своих произведений сначала в русскоязычной прессе, а затем в виде сборника на русском и азербайджанском языках. Представленная статья посвящена авторским изданиям М.Ф.Ахундаде.

Ключевые слова: М.Ф.Ахундаде, произведения, авторские публикации